

SANJA POTKONJAK

KATARINA LUKETIĆ
 BALKAN: OD GEOGRAFIJE DO FANTAZIJE,
 ALGORITAM, ZAGREB, 2013.

Kao u nekoj društvenoj igri koja bi se zvala „Reci mi što je za tebe Balkan, a ja ću ti reći tko si“ knjiga Katarine Luketić *Balkan: od geografije do fantazije*, koju je 2013. godine objavila nakladnička kuća Algoritam, sveobuhvatan je pokušaj popisivanja kulturnih predodžbi proizvodnje Balkana. Radi se o pregledu retoričkih, narativnih i vizualnih sredstava kojima se taj geografski pojam uprizorivao u književnim, publicističkim, filmskim ili glazbenim medijima. Uglavnom literarno nagrđen i prezren, ponekad slavljem i veličan, Balkan je u knjizi tretiran kao kontingentna metafora koju su književnici, publicisti, diplomati ili glazbenici punili značenjima semiotički stasalom na dihotomiji logike i emocija, života i smrti, racionalnosti i strasti, najčešće u opoziciji s Europom, Zapadom, civilizacijom, normalnosti i redom. Jedna od zanimljivosti ove knjige leži u pokušaju historiografiranja, kako će autorica navesti, „pripovjedne kolonizacije“, odnosno „literarnog kartografiranja prostora“ Balkana, no čini mi se da je tekst odličniji u pokušaju

pregleda suvremenih domišljanja balkanističkih predodžbi i detektiranju novih retoričkih formi i imaginativnih korpusa kojima se uprizoruje Balkan. U tom su pokušaju rat, tranzicija kulturnih i političkih sustava, tumačeni kao evokacija „balkanskog 'bureta baruta'“, zamršena i netransparentna mreža imaginativnih sustava, koji žive od osnaživanja diskurzivne balkanističke bujice koju je nemoguće zauzdati, a čije reminiscencije popisuje, tematizira i sistematizira knjiga Katarine Luketić.

Pričanje priče o Balkanu za autoricu započinje u okrilju postsaidovske teorije, čime se književna i publicistička produkcija tumače kao hegemonijske prakse, i primjer proizvodnje asimetrična diskursa o (europskom) Drugom. Podijeljena u dvije velike cjeline, „Imaginarij i identitet“ i „Glasovi i slike“, ova knjiga na popularnoznanstven način ispisuje gotovo sve središnje mitove o Balkanu koji su fluktuirali literarnim tekstovima posljednja dva stoljeća u imaginativnoj geografiji svijeta podijeljenog na centar i periferiju. U pokušaju da definira konstitutivnost Balkana za samooblikovanje ideje europskosti, Luketić nas upućuje na to kako su kreirane i zašto postoje asocijacije, metafore, reprezentacije Balkana kao Drugog Europi te kako je atemporalnost ovoga predodžbenog svijeta zavlada diskurzivnim formacijama tekstova o Balkanu. Bez obzira da li o Balkanu pišu drugi ili sami proizvodimo i realiziramo metaforu pripadanja tom imaginarnom prostoru, Luketić primjećuje da se osnovna obilježja pisanja o Balkanu kreću po osi dramatzacije i pretjerivanja, uz koje će nerijetko, osim negativnog promišljanja, biti vezano i podjednako problematično romantično prevrednovanje,

mitska idealizacija i romantična egzotizacija. Opovještavajući tenziju Balkan – Europa, Mi – Drugi, Luketić pokazuje da su u diskurzivnim formacijama Balkana snažnu ulogu imali svojevrstni autoetnografski tekstovi, tj. ona vrsta tekstova koju proizvodi balkanski prostor. Njihovo temeljno obilježje su samoorijentalizacija i autostereotipizacija, koje promiču samonikle balkanske metafore. A njihov logički princip funkcionira u imenovanju unutrašnjih Balkanaca, balkanskijih od imaginarnih Balkanaca baštinjenih u tradiciji orijentalističkog pisanja, ponavljajući tako narativne strategije razlikovanja nas i njih, no ovaj put na unutarbalkanskoj imaginativnoj mapi nacionalističkih hijerarhija i etničkih asimetrija. Posebnu pažnju stoga posvećuje nečemu što naziva „hrvatskom nacionalnom neurozom“, odnosno suvremenoj hrvatskoj politici 90-ih koju prepoznaje kao nasljedovanje retoričkih strategija mržnje, straha i političkih zavjera usmjerenih na geopolitičke pokušaje retoričkog smještanja Hrvatske u kontekst Balkana. Tu je prije svega zanimljiva dionica o Jugosferi, koju je britanski novinar Tim Judah lansirao u pokušaju osmišljavanja političke i društvene dinamike postjugoslavenskih i postsocijalističkih zemalja u obzoru geopolitičkog širenja značenja i moći jugoistočne Europe, a kojom je izazvana jedna od najsnažnijih imagoloških dnevno-političkih kriza u Hrvatskoj. U središnjem je dijelu knjige pažnja posvećena „Zajedničkim naracijama“ Balkana u kojoj se književnost tretira kao „rasadnik stereotipova i maskiranih političkih naracija“ (267), a općebalkanske naracije o posebnosti, autentičnosti i neponovljivosti nacionalnih identiteta preuzimaju centralno

mjesto rasprava o unutrašnjim razlikama nas i nešto drugačijih od nas. Takve će strategije identitetne netolerancije, proizvedene u političkom i književnom diskursu, Luketić pripisati podržavljenim nacionalizmima s početka 90-ih i snažnoj odbojnosti prema suočavanju s historiziranjem hibridnih identitetnih formacija na Balkanu. Bilježenjem diskurzivne nemoći i nevoljkosti neobalkanističkog diskursa završava cjelina koja se bavi pretresanjem novih retoričkih rituala unutrašnjeg razlikovanja balkanskih Balkanaca i europskih Balkanaca, nanovo definiranih kulturnih pripadnosti onih zajednica koje su zlom srećom ili nesretnom geopolitičkom sudbinom diskurzivno smještene „na Balkanu“, i s druge strane Balkanaca po izboru, onih koji Balkanu pripadaju i koji ga neprestano obnavljaju neposustajućom diskurzivnom praksom. Dok se prvi dio knjige zatvara konstatacijom o domaćem redizajnu univerzalnog balkanskog i njemu sučeljenih nacionalnih identiteta, drugi dio knjige okreće se predanijem tematiziranju i kritičkoj analizi stranih putopisnih i memoarskih tekstova kojima dugujemo dugotrajnost mitotvornog diskursa o Balkanu. U zasebnim cjelinama posvećenim autorskim imenima koja su obilježila proizvodnju Balkana možemo pratiti povijest ideološkog portretiranja. Ona započinje s Rebecom West – *Crnim janjetom i sivim sokolom* kao egzotičnim imagološkim rudnikom. Nastavlja se Kaplanovim *Duhovima Balkana* formativnom za niz negativnih stereotipova o „prokletstvu geografije“ koji nastavljaju karakterizaciju Balkana kao mjesta zla. Na nju se nastavlja još jedna partikularna vizija, ona Petera Handkea koji je u „Pravdi za Srbiju“ donio egzotikom mitološkog narativa opjevanu sliku

srpskog nacionalizma. Njemu je suprotstavljen putopis *Balkan-tranzit* François Maspera kao primjer lišen mitizacije prostora. Analiza suvremenog pisanja o Balkanu obuhvatila je i knjigu *Tišina je šum*, Juli Zeh, i to kao rekurzivan primjer interesa za specifično ratnu egzotiku Balkana i njegovo „postratno stanje“. Posljednji analizirani tekst onaj je Jens-Martina Eriksena i Frederika Stjernferna koji već i pripovjedačkim tehnikama izmiče tlo autoritativnom pismu a sabiranjem terenskih priča pripovjednu os putopisa o Balkanu gradi kao kolaž lokalnih narativa. Gornjem putopisno-memoarističkom štivu pridružuje se i iznimno važna cjelina o diplomatskoj narativizaciji Balkana, i to jukstaponiranjem dominantnih diskurzivnih tropa dvaju diplomata i Davida Owena – europskog pregovarača i kreatora Vance-Owenova mirovnog plana – kao primjera diskursa koji politički infantilizira, patronizira i demonizira Balkan, zatim Richarda Holbrookea – američkog pregovarača i sukreatora Daytonskog sporazuma, političara koji svoj memoarski narativ gradi na pragmatičnom zaobilazanju historijske mitologizacije. Katarina Luketić završava pisanje o fantazmima Balkana svrgavanjem pogleda na reprezentaciju i reprodukciju balkanskog mita u popularnokulturnim žanrovima. Ikonografskim sabiranjem likova koji se pojavljuju u pričanju o Balkanu danas, o Balkanu koji nikad nije prestao biti u modi, Luketić se osvrće na proizvodnju pop-kulturnih slika koje produžuju agoniju mitotvorne balkanske egzotike. Luketić tako zamjećuje da je mjesto snimanja Mayeva Winnetoua danas komodificirano u spektaklu egzotične turističke ponude, da se „balkanski kriminalac“ ponovo našao kao primjer okrutnog i neprilagođenog

lika u filmskoj i književnoj produkciji Zapada, da vampiri i demoni još uvijek mogu zainteresirati mračnu maštu Europljana, a da je neofolk zamišljen i predstavljen kao posljednje utočište pravog i nepatvorenog života mogućeg još jedino na Balkanu. Poput Katarine Luketić i čitatelj će se čitajući *Balkan: od geografije do fantazije* teško opirati imaginativnoj snazi negativne stereotipije, košmarnom metaforičnom svijetu Balkana koji nemilosrdno opterećuje od prve stranice i iz kojeg je teško razaznati analitičke kategorije, ponekad i smjer kojim nas autorica vodi ili pak stalno vraća u snoviđaj u kojem je moguća ovakva rijeka slika, metafora i imagoloških predodžbi. Pa iako ponekad zasićujuća u bujici egzotična užasa, knjiga *Balkan: od geografije do fantazije* ima oslobađajuću dimenziju. Ona u sebi nosi snagu samopromatranja koje ima suočavanje s uznemirujućim literarnim krajolikom i paralizirajućim efektima balkanističke arhivske topologije.